

ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЇ НЕДОЛІКІВ РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ

В статті розглядається процес розвитку дитяти з недорозвиненням мови в умовах дошкільної спеціальної освітньої установи, організація психологічних заходів, направлених на стимуляцію суб'єктивної пізнавальної активності дитини.

Ключові слова: загальне недорозвинення мови, дошкільні спеціальні освітні установи, логопсихологія, особистісний розвиток.

В статье рассматривается процесс развития ребенка с недоразвитием речи в условиях дошкольного специального образовательного учреждения, организация психологических мероприятий, направленных на стимуляцию субъективной познавательной активности ребенка.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, дошкольные специальнообразовательные учреждения, логопсихология, личностное развитие.

В даний час дошкільнята з недоліками мовного розвитку становлять найчисленнішу групу дітей з порушеннями розвитку. Всебічний аналіз мовних порушень у цих дітей представлений в працях Л.С. Волкової, Р. Є. Левіної, Т.Б. Філічевої, Г.В. Чіркиної [4; 8] та ін. На основі досліджень закономірностей мовного розвитку дітей з різноманітними патологіями мовлення були розроблені шляхи подолання мовної недостатності, визначено зміст корекційного навчання та виховання, закладені методи фронтального навчання та виховання дітей. Вивчення структури різних форм недорозвинення мови дозволило підійти до науково обґрунтованої індивідуалізації спеціального впливу в логопедичних закладах різного типу, в залежності від стану компонентів мовної системи та від ступеня вираженості дефекту (Р. А. Белова - Давид, О. М. Винарська, Б. М. Гриншпун, Г. М. Жаренкова, Г. О. Каше, Р. Є. Левіна, О.М.Мастюкова, Н. А. Нікашіна, Л. Ф. Спірова, Є. Ф. Соботович, Т.Б. Філічева, М.Е. Хватцев, Г. В. Чіркина, М. А. Чевелева, С.М. Шаховська [4; 5; 8] та ін.).

Під загальним недорозвиненням мовлення ми розуміємо мовну патологію, при якій відзначається стійке відставання всіх компонентів мовної системи: фонетики, лексики, граматики (Р. Є. Левіна,

Т.Б. Філічева [4; 8]).

Мета (цілі) дослідження розробка змісту діяльності психолога щодо профілактики та корекції порушень особистісного розвитку у дітей з ЗНМ в умовах спеціального дошкільного закладу на основі вивчення їх психолого-педагогічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Т.А. Власова [1] відзначала в своїй роботі, що розробка проблеми ранньої корекції психічного розвитку і, у зв'язку з цим, розгортання диференційованої мережі дошкільних установ для всіх категорій аномальних дошкільників, організація комплексних досліджень з метою створення коректувальних систем виховання, починаючи з перших років життя – одна з тенденцій вітчизняної коректувальної педагогіки.

Активний пошук вирішення цієї проблеми знаходиться в роботах Н.Ю.Борякової, З.М. Дунаєвой, І.Ю. Левченко, Ю.А.Разенкової, Е.А.Стребельовой, Е.С. Слеповіч, У.В. Ульянової, Г.В.Чіркиної [8] та інших.

Розвиток комплексу заходів, що проводяться з метою охорони дитячого організму, запобігання хворобам і вживання найбільш досконалих методів лікування знижує кількість дітей, що мають відхилення в розумовому і фізичному розвитку. Проте, у зв'язку з тим, що не всіх шкідливих чинників, що впливають на дитячий організм, було здолано повністю, у нас є діти з відхиленнями в розвитку.

Вітчизняна психологія, рухома гуманними цілями, прагне допомогти вихованню дітей, що мають той або інший дефект, знайти шляхи для розвитку всіх позитивних сторін особистості аномальної дитини, щоб дати їй можливість стати корисним членом суспільства.

Вивчення процесу розвитку дитини з недорозвиненням мови допомогло зрозуміти цей розвиток не як прояв зумовлених завдатків або недоліків, не як варіант норми, але як результат патологічної дії, яка і створила своєрідність розвитку.

Проте і цей своєрідний розвиток, як показали дослідження, проведені психологами Л.С. Виготським, О.М. Леонтьєвим, А.Р. Лурія [2] все ж є розвиток, формування нових зв'язків, накопичення життєвого досвіду, опанування знань і навиків, поступальний рух вперед. М.С. Певзнер і В.І. Лубовський [7] вважають, що те, що помилково приймають за природжені і прості властивості психіки, є низкою складних і функціональних систем, сформованих в процесі тривалого розвитку дитини. Але в той же час вони вважають, що багато природних завдатків є найважливішою умовою для розвитку цих складних функціональних систем.

Дослідження, проведені колективом психологів (Г.М. Дульнева, Б.І. Пінський) під керівництвом Л.В. Занкова [3] були направлені на вивчення особистості дитини з відхиленнями в розвитку в загалом. Формування особистості просліджується в процесі опанування дитини знань, залежно від педагогічної дії, які використовує дитина в колективі,

що працює під керівництвом вихователя.

Біологічний аспект цієї проблеми передбачає необхідність тісного зв'язку дитячої неврології і психіатрії з такими складними науками, як ембріологія, біохімія, медична генетика, цитогенетика, імунологія, нейрофізіологія.

Крім того, логопед і психолог повинні навчити матір основним прийомам роботи по стимулюванню психічного розвитку дитини (О.М. Мастюкова, Ю.А. Разенкова, Е.А. Стребельова, Г.В. Чіркїна, Н.Д. Шматко [5; 8] та інші).

Без глибокого психологічного дослідження неможливо врахувати особливості аномальної дитини. Цим займається галузь психології - спеціальна психологія. В даний час формується область спеціальної психології, направленої на вивчення дитини з тяжкими порушеннями мови - логопсихологія. У держстандартах вищої дефектологічної освіти з 1994 було запроваджено курс логопсихології.

Логопсихологія займається вивченням своєрідності психіки дитини з мовними порушеннями, шляхів формування його особистості, різко змінного ходу його розвитку залежно від характеру навчання і виховання, виявленням підлягаючих зберіганню можливостей, на які можна покластися при навчанні і вихованні тих або інших якостей, шляхів компенсації дефекту.

На жаль, на сьогоднішній день, практично недостатньо наукових даних, що дозволяють вирішувати найважливіші питання логопсихології.

Згідно концепції Л.С. Виготського [2], формування мови у дошкільників грає виняткову роль. Виконуючи функції спілкування дитини з дорослим, вона є базою для розвитку мислення, забезпечує можливість планування регуляції поведінки, впливає на розвиток особистості в цілому.

Категорія дітей з ЗНМ поліморфна, але загальною їх особливістю є стійке системне недорозвинення мови. Недорозвинення мови зазвичай поєднується з неврологічною і психопатологічною симптоматикою. У одних випадках порушуються основні властивості нервових процесів, тобто сила, врівноваженість і рухливість, що робить негативним вплив на подальший хід розвитку. У інших порушення може стосуватися приватної психічної функції, наприклад, зорового і слухового сприйняття, рухових компонентів мови, рухової сфери, емоційно-вольовий сфери. Цей приватний дефект може викликати системне порушення, затримати загальний і психічний розвиток дитини (О.М. Мастюкова [5]).

Л.С. Виготський [2] вважав, що принципові механізми розвитку психіки дитини в нормі і патології єдині: провідна роль належить спілкуванню і навчанню в розвитку психіки дитини. При цьому дитина не пасивно вбирає, а активно використовує культурно-історичний досвід. Зберігають свою значущість ідеї Л.С. Виготського і щодо практичної реалізації принципів коректувальної допомоги проблемним

дітям: створення позитивного емоційного фону при спільній діяльності педагога і дитини.

Перші підходи до інтеграції педагогічної і психологічної корекції в роботі з дошкільниками з мовними порушеннями були представлені в наступних дослідженнях.

О.А. Слінько [6] в своїй статті "До вивчення проблеми міжособистісних стосунків дошкільників з порушеннями мови" відзначає, що мовна патологія у дітей з ЗНМ є причиною несприятливих стосунків в групі однолітків і вказує на необхідність психологічної корекції.

Цікавою в цьому плані є робота Л.Г. Соловйової, виконана під керівництвом Г.В. Чіркиної [8]. Результати дослідження доповнили уявлення про взаємозумовленість мовних і комунікативних умінь.

Перший досвід психокорекції особистості дитини з мовною патологією з використанням психологічних засобів було представлено в дисертаційному дослідженні О.М. Садовникової [7] на групах дітей із заїканням.

Основний матеріал і результати дослідження. Під терміном "загальне недорозвинення мови" (ЗНМ) ми розуміємо різноманітні складні мовні розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться до її звукової і смислової сторони при нормальному слуху та інтелекті. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення більшою чи меншою мірою виявляються порушеними вимова і розрізнення звуків на слух, недостатньо повноцінно відбувається оволодіння системою морфем, отже, погано засвоюються навички словозміни і словотворення.

Загальне недорозвинення мовлення може спостерігатися при найбільш складних формах дитячої мовленнєвої патології: алалії, афазії, а також ринолалії, дизартрії, заїканні – у тих випадках, коли виявляються одночасно недостатність словникового запасу та проблеми фонетико-фонематичного розвитку.

Розвиток дитини, що має той або інший дефект, йде своєрідно. Своєрідність визначається, по-перше, характером аномалії, серйозністю порушення або часом його наступу; по-друге, особливістю компенсації дефекту, яка залежить і від характеру навчання і виховання, і від особливостей спілкування аномальної дитини з оточуючими дітьми і дорослими.

Спеціальні дослідження дітей із ЗНМ показали клінічну різноманітність проявів загального недорозвинення мови. Схематично їх можна розділити на три основні групи.

У дітей першої групи мають місце ознаки лише загального недорозвинення мови без інших виражених порушень нервово-психічної діяльності. Це не ускладнений варіант ЗНМ. У цих дітей відсутні локальні ураження центральної нервової системи.

У дітей другої групи загальне недорозвинення мови поєднується з рядом неврологічних і психопатологічних синдромів. Це ускладнений

варіант ЗНМ церебрально-органічного генезу, при якому має місце енцефалопатичний симптомокомплекс порушень.

У дітей третьої групи має місце найбільш стійке і специфічне мовне недорозвинення, яке клінічно позначається як моторна алалія. У цих дітей виявляються ознаки ураження (або недорозвинення) кіркових мовних зон головного мозку і, насамперед зони Брока. При моторній алалії мають місце складні дізонтонетичні-енцефалопатичні порушення. Характерними ознаками моторної алалії є наступні: виражене недорозвинення всіх сторін мови - фонемної, лексичної, синтаксичної, морфологічної, всіх видів мовної діяльності і всіх форм письмової і усної мови.

Для запобігання важким формам загального недорозвинення мови в дошкільному віці велике значення має рання діагностика порушень мовного розвитку у дітей і своєчасно надана їм медико-педагогічна допомога. До групи ризику відносяться діти перших двох років життя, в яких є схильність до появи порушень мовного розвитку, у зв'язку з чим вони потребують спеціального логопедичного, а часто і медичного впливу. Своєчасне виявлення таких дітей і проведення відповідних коректувальних заходів може в значній мірі прискорити хід їх мовного і розумового розвитку. Оскільки важкі форми ЗНМ зазвичай виникають на фоні органічного ураження центральної нервової системи, то важливим завданням є діагностика не лише важких, але і більш легких форм ушкодження мозку. Особлива увага звертається на дітей, що народилися від матерів з несприятливим акушерським анамнезом, що перенесли асфіксію, родову травму, тривалу жовтуху, а також недоношених, маловагих, і незрілих при народженні дітей. В цілях запобігання ЗНМ необхідно розробити рекомендації для батьків дітей, що відносяться до групи ризику, а також дітей з різними відхиленнями у фізичному або психічному розвитку. Матері слід знати про вплив емоційного спілкування з дитиною на становлення її мови. Діти з ЗНМ потребують тривалої логопедичної і психологічної коректувальної роботи, а надалі – в особливих умовах навчання, одним з яких є включення в педагогічний процес психологічної допомоги дитині і підлітку з мовною патологією, але вже в системі коректувальних заходів, направлених на корекцію і профілактику порушень пізнавальної діяльності і особистісного розвитку. Таким чином, вивчення емоційно-особистісних особливостей дітей з ЗНМ, правильне їх виховання і навчання, сприяє формуванню нових позитивних властивостей особистості і врешті решт, корекції основного порушення – недорозвинення мови. Аналіз літературних джерел по проблемах розвитку дітей з ЗНМ і питаннями організації і змісту психологічної допомоги цим дітям, показав, що особливості і недоліки мовного розвитку дітей з ЗНМ вивчені добре. Особливості особистісного розвитку дошкільників цієї категорії раніше не вивчалися, що ускладнює розробку шляхів і форм психологічної допомоги.

Успішність формування мовної і пізнавальної активності у дітей з ЗНМ залежить також від взаємодії психолога з логопедом.

Методика роботи по формуванню мовної і пізнавальної активності включає в себе три напрями.

1. Формування позитивної мотивації навчання загалом.
2. Розвиток особистісних характеристик (самооцінка і самосвідомість).
3. Організація пошукової діяльності в різних формах її прояву (спостереження, ігри), як методу розвитку мовної і пізнавальної активності.

Розглянемо докладніше перераховані напрями.

При реалізації першого напрямку необхідно враховувати наступні моменти.

1. Використання прийомів, які сприяють формуванню мотивації навчання в цілому, в діяльності психолога.

Вихованню позитивної мотивації навчання сприяє не лише загальна атмосфера в дитячому садку і організація різних видів діяльності, але і забезпечення гуманних стосунків, співпраця психолога і дитини, організуюча допомога дорослого, залучення дітей до оцінної діяльності і формування у них адекватної самооцінки.

Окрім цього, формуванню мотивації сприяють захопливий виклад матеріалу (цікаві приклади, досліди, парадоксальні факти), незвична форма його підношення, що має викликати позитивне здивування у дітей, емоційність мови психолога; пізнавальні ігри; аналіз життєвих ситуацій і використання цих знань в майбутньому житті; уміле вживання психологом заохочення і осуду.

2. Використання спеціальних завдань на зміцнення окремих сторін мотивації.

Використовуючи різноманітні прийоми формування мотивації до навчання, слід пам'ятати, що зовнішні, навіть сприятливі умови впливають на мотивацію навчання не безпосередньо, а лише через внутрішнє відношення до нього самої дитини. Тому необхідно передбачити систему заходів (ситуацій, завдань, вправ), направлених на вироблення її внутрішньої позиції.

Робота психолога, яка прямо направлена на зміцнення і розвиток мотиваційної сфери, включає наступні види дій:

- актуалізація позитивних мотиваційних установок, що вже склалися у дошкільника раніше, які треба не руйнувати, а укріпити і підтримати;
- створення умов для появи нових мотиваційних установок (нових мотивів, цілей) і поява у них нових якостей (стійкості, усвідомленості, дієвості і ін.);
- корекція дефектних мотиваційних установок, зміна внутрішнього відношення дитини, як до наявного рівня своїх можливостей, так і в перспективі їх розвитку. В процесі формування мотивації психолог може застосовувати різні завдання і вправи:

- а) ігри різного характеру, праця, доручення, дослідно-практичну

діяльність;

б) завдання учбового типу, які передбачають наявність інструкції і правил.

Виконання перерахованих завдань сприяє розвитку у дітей пізнавальних мотивів – допитливості, бажання дізнаватися нове, у тому числі стосовно окремих областей дійсності, з якими діти знайомляться в процесі навчання.

В цілому робота з формування мотиваційної сфери дошкільників може бути надана наступними видами:

- вправи на взаємодію з дорослим: спочатку дитина виконує дії за зразком за допомогою психолога, потім рішення переноситься на аналогічне завдання; мета – створення умов для формування позитивної мотивації дії;

- вправи на постановку дошкільників в ситуацію вибору: ситуації вибору вельми сприятливі, тому що вони зміцнюють уміння дитини вирішити, зважити всі "за і проти", зіставити і підпорядкувати різні мотиви, особливо в ситуаціях конфліктного вибору з різноспрямованих тенденцій (наприклад, зробити щось для себе або для інших, виконати творче або репродуктивне завдання).

Реалізація другого напрямку (розвиток особистісних характеристик – самооцінки і самосвідомості) включає вправи на закріплення адекватної самооцінки, на вибір завдань максимальної для себе трудності. Одним з видів роботи з становлення самооцінки виступають вправи на вибір завдань максимальної трудності, що заохочуються психологом. Заохочення дорослого підвищує мотивацію, якщо воно відноситься не до здібностей дитини в цілому, а до тих зусиль, які він прикладає при виконанні завдання.

Реалізація третього напрямку передбачає організацію елементарної пошукової діяльності, орієнтованої на стимуляцію питально-пізнавальній активності дітей з ЗНМ в процесі організованого спілкування з дорослими.

Пошукова діяльність представлена двома ступенями.

1. Розширення діапазону інформації про навколишній світ, систематизація знань, розвиток спостережливості дітей як якості особистості і розумових процесів. Даний ступінь включає організовані заняття з дітьми, які проводяться як у формі спостереження, так і у формі гри: обидва методи вимагають наочного супроводу для стимуляції пізнавальних проявів дітей.

На даному ступені реалізуються наступні завдання:

- розширення і поглиблення інформації про навколишній світ, формування на цій основі системи уявлень;

- розвиток у дітей розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення і ін.);

- стимуляція суб'єктивних активних пізнавальних проявів дітей;

- розвиток мови дітей, вивчення питальної форми мовної взаємодії;

- формування потреби в організації пізнавального спілкування з дорослим;

- створення умов, які сприяють прояву, стимуляції пізнавальної активності дітей при взаємодії з оточуючими.

2. Організація психологічних заходів, направлених на стимуляцію суб'єктивної питально-пізнавальної активності дошкільників, що виходить за межі конкретної ситуації взаємодії.

На другому ступені реалізуються наступні завдання:

- стимуляція пізнавальної мотивації взаємодії з дорослим, яка організована дитиною ;

- розвиток у дітей розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення і ін.);

- розвиток абстрактного і логічного мислення дітей; розвиток мови дітей;

- стимуляція питально-пізнавальної активності дітей;

- збагачення досвіду дітей в питально-пізнавальних формах мовної взаємодії;

- підтримка і подальша стимуляція потреб дітей в організації питально-пізнавальних контактів з дорослими.

Таким чином, робота була побудована з врахуванням наступних принципів положень:

- орієнтація на зону найближчого розвитку дитини;

- принцип активної співучасті дітей в процесі відбору інформації;

- включення дітей в різні форми організації діяльності спілкування з дорослим;

- принцип забезпечення успіху організовуваної пізнавальної діяльності;

- принцип стимуляції потреб дітей в комунікації з дорослим;

- принцип тісної взаємодії логопеда з психологом при побудові роботи.

Робота по формуванню мотиваційної сфери дошкільників надана наступними видами:

- вправи на взаємодію з дорослим,

- вправи на постановку дошкільників в ситуацію вибору.

Роль психолога при проведенні коректувальних заходів:

- емоційно-регулююча (питання, підбадьорювання, підтримка);

- організуюча (повтор інструкції, розчленований зразок, організація початкового етапу);

- повчальна (показ дії, спільні дії).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для подолання порушень мовного розвитку у дітей дошкільного віку в Україні було створено систему дошкільних спеціально-освітних установ з метою здійснення корекції мовних порушень у дитини та підготовці до школи. У структурі діяльності такої дошкільної спеціальної установи найбільш значущою є діяльність психолога в області психокорекційної та консультативної, а не діагностичної роботи (ця частина роботи в такій установі виконується логопедом). Особливу важливість ця діяльність

має в області профілактики та корекції порушень особистісного розвитку, тому що саме ця область залишається поза увагою фахівців.

У той же час, аналіз літературних джерел і організаційних аспектів діяльності таких дошкільних спеціально-освітніх установ виявляє два істотні моменти, які визначають актуальність даного дослідження:

- у спеціальній літературі дуже мало даних, які розкривають особливості особистісного розвитку дітей з мовною патологією, що ускладнює реалізацію особистоорієнтованого підходу до подолання порушень розвитку, характерних для цих дітей;

- у спеціальній психології не визначено шляхів діагностики порушень особистісного розвитку у дітей з ЗНМ, що ускладнює розробку напрямків, змісту та організаційних форм психокорекційної роботи.

Список використаних джерел

1. Власова Т.А., Певзнер М.С. Учителю о детях с отклонениями в развитии. – М.: Просвещение, 1987. – 124 с.
2. Виготський Л.С. Психологія розвитку дитини. – М.: Ексмо, 2004. – 512 с.
3. Занков Л.В. Психические особенности учеников младших классов вспомогательной школы. – Известия АПН СССР. – 1951. – Вып. 37. – С. 34-36.
4. Левіна Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом / Под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селивёрстова. – М.: Владос, 1997. – 212 с.
5. Мастюкова О.М. Специальная педагогика. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 80 с.
6. Слінько О.А. До вивчення проблеми міжособистісних стосунків дошкільників з порушеннями мови // Дефектологія. – 1992. – №1. – С. 62-63.
7. Садовникова О.М. Варіант логопсиходіагностичного аналізу групи дошкільників із заїканням / О.М. Садовникова, Е.Ю. Рау // Дефектологія. – 2001. – № 2. – С. 69-76.
8. Філічева Т.Б., Чіркїна Г.В. Усунення загального недорозвинення мови у дітей дошкільного віку. – М.: Айрис-Пресс, 2005. – 133 с.

The process of development of a child with speech deficiency in preschool special education institutions, conducting of psychological measures aimed at the stimulation of subjective cognitive activity of a child are considered in the article.

Keywords: general speech underdevelopment, preschool special education institution, speech therapy psychology, personal development.

Отримано 19.9.2013